

דף שבועי

בס"ד

פרשת תולדות, תשפ"ה, מספר 1595

איני יודע מה מלמדנו

יוסף מורגנשטרן

החריפים שכתבה נחמה ליבוביץ במכתב שנשלח לרב יעקב ק' רייניץ. ואלו הם דבריה:

אקוה שהדגשת במאמך מה שהוא עיקר גדול בשבילי; להרגיל בני אדם ללמוד ודוק של רש"י. לעקור אותה תפישה טפשית ורווחת – אפילו בין בני תורה, לתמהוני – כאלו רש"י הוא פירוש קל, עממי, מעין סבתא טובה המספרת ספורי מעשיות מחנכים ומרוממים את הנשמה. ורציתי שיכירו עד כמה פירושו רחוק מכל זה, עד כמה יש בו דיוק לשוני, תחבירי, הגיוני; עד כמה קובע ההקשר בשבילו, גם כשהוא בוחר במדרש, ועד כמה יש צורך לשים לב לכל מילה עודפת (לכאורה) או חסרה בלשונו, ואפילו במספר המלים שהוא בוחר בהם כד"ה. (ד"ה ויצא יעקב. ד"ה ויצא) או במ' כ"ו ט ד"ה אשר הצו... ד"ה הצו. ולפעמים כשאותו ד"ה בא פעמיים כמו במ' כ"ב ל"ה.³

במקרים מסוימים יש בדפוס רומא תוספת או חסרון של מילים בדיבור המתחיל. סביר להניח ששינויים אלה משקפים את הגרסה שהייתה בכתב היד שממנו העתיקו המדפיסים. ייתכן גם שלעיתים הכניסו המדפיסים שינויים מיוזמתם.

בדוגמה הראשונה – "אם יעקב ועשו": לעומת הגרסה של דפוס רפ"ד, ישנה גרסה אחרת עם דיבור מתחיל ארוך יותר, והיא נמצאת הן בדפוס רומא והן בכתב יד פרמה 3256.

• רש"י בר' כח:ה (דפוס רומא)
לָבָן בֶּן בְּתוּאֵל הָאֲרָמִי אָחִי רַבֵּקָה אִם יַעֲקֹב וְעֵשָׂו – איני יודע מה מלמדנו.

כדי לעמוד על חשיבות ההבדל בפסוק זה בין הדיבור המתחיל הקצר (בדפוס רפ"ד) לדיבור המתחיל הארוך (בדפוס רומא), יש צורך לעיין בפירוש רש"י בתחילת הפרשה. בפסוק המספר כי

רש"י מציין פעמיים בפירושו לתורה: "איני יודע מה מלמדנו" (בבר' כח:ה ובר' לה:ג). בפירושי רש"י על שני הפסוקים הללו אבקש לעמוד על ההבדלים בין הדיבור המתחיל בפירוש רש"י המודפס ברוב החומשים, שמופיע במקראות גדולות שהודפס בוונציה בשנת רפ"ד - 1524 (להלן "דפוס רפ"ד"), ובין הדיבור המתחיל בנוסח אחר של פירוש רש"י, הנמצא בדפוס הראשון של פירוש רש"י שהודפס ברומא (להלן "דפוס רומא")¹ בשנת ר"ל (1470).²

(1) יעקב בורח מעשו בציווי אביו והולך לבית דודו לבן למצוא לו אישה:

"וַיִּשְׁלַח יַצְחָק אֶת יַעֲקֹב וַיֵּלֶךְ פְּדָנָה אֶרֶם אֶל לָבָן בֶּן בְּתוּאֵל הָאֲרָמִי אָחִי רַבֵּקָה אִם יַעֲקֹב וְעֵשָׂו" (בר' כח:ה).

- רש"י (נוסח רפ"ד):
אם יעקב ועשו – איני יודע מה מלמדנו.

(2) ה' מברך את יעקב ומשנה את שמו לישראל:
"וַיַּעַל מַעְלֵיו אֱלֹהִים בְּמָקוֹם אֲשֶׁר דִּבֶּר אֹתוֹ" (בר' לה:ג).

- רש"י (דפוס רפ"ד):
במקום אשר דבר אתו - איני יודע מה מלמדנו.
תוספת מילה לדיבור המתחיל יכולה לשנות את הבנת דברי רש"י או לעזור בהבנתם. חשיבותן של המילים בדיבור המתחיל עולה מתוך הדברים

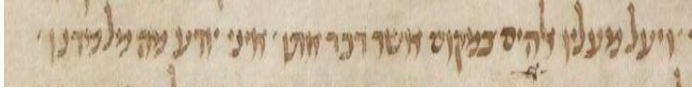
* ד"ר יוסף מורגנשטרן הוא בוגר המחלקה לתנ"ך בבר - אילן וגר בפתח תקווה.
1 לאחרונה הופיע דפוס רומא בשלמותו בשתי מהדורות: (א) דיסרטיציה של מחבר המאמר הזה: פירוש רש"י לתורה בעידן הדפוס - רומא סביב 470; היבטים פרשניים, טקסטואליים והיסטוריים, בר אילן, סיון תשפ"א.
(ב) חמישה חומשי תורה עם תרגום אונקלוס ופירוש רש"י ע"פ דפוס רומא רל"ט ועם ראשוני פרשני רש"י, מ' פיליפ (עורך), כרכים א-ז, פתח תקווה תש"פ.
2 דפוס רג'ו די קלבריה, המכונה היום במחקר "דפוס ראשון", קיבל את השם הזה בגלל שהוא הדפוס הראשון של פירוש רש"י לתורה שמתוארך, אך למען האמת, הוא נדפס בשנת רל"ה (1475), חמש שנים בערך אחרי דפוס רומא.

3 ראו: פרקי נחמה, עמ' 676-677 (ההדגשה שלי).

גרסה אחרת, עם דיבור מתחיל ארוך יותר, נמצאת הן בדפוס רומא והן בכתב יד פרמה 3288.

- רש"י בר' לה:יג (דפוס רומא)
"וַיַּעַל מֵעָלְיוֹ אֶל-לֵהִים בְּמָקוֹם אֲשֶׁר דִּבֶּר אֱתוֹ".
איני יודע מה מלמדנו.
כך הוא נמצא בכתב היד:

תוספת המילים "וַיַּעַל מֵעָלְיוֹ אֶל-לֵהִים" בדיבור המתחיל מלמדת אותנו מדוע כתב רש"י "איני יודע..." בפסוק יג ולא בפסוק יד. לא ציון המקום קשה לרש"י אלא עצם הרעיון שה' עולה מעל האבות. הרי אצל אברהם כתוב:

- בר' פרק יז:כב
"וַיִּכַּל לְדַבֵּר אֱתוֹ וַיַּעַל אֶל-לֵהִים מֵעַל אַבְרָהָם".
ורש"י מפרש שם, בדפוס רומא:
"מֵעַל אַבְרָהָם לְשׁוֹן נָקִיָּה כִּלְפֵי הַמָּקוֹם, וּלְמַדְנֹו שֶׁהַצְדִּיקִים מִרְכַּבְתּוֹ שֶׁל מָקוֹם".
ב"דפוס ראשון" (רג"ו די קלבריה) ובכמה כתבי יד נוספים, הדיבור המתחיל פה מורחב:

- רש"י בר' יז:כב
"וַיַּעַל אֶל-לֵהִים מֵעַל אַבְרָהָם לְשׁוֹן נָקִיָּה כִּלְפֵי הַמָּקוֹם, וּלְמַדְנֹו שֶׁהַצְדִּיקִים מִרְכַּבְתּוֹ שֶׁל מָקוֹם".

הלימוד הזה משנה את ההבנה בפירוש רש"י "איני יודע מה מלמדנו" אצל יעקב בבר' לה:יג. אחרי שפירש אצל אברהם שהקב"ה עלה מעליו והצדיקים מרכבתו של מקום (בר' יז:כב), ואותה המציאות קיימת אצל יעקב, התורה אינה צריכה לציין זאת שוב. על כן רש"י כותב שאינו יודע מה מלמדנו.

לעיל ציטטנו מדבריה של נחמה ליבוביץ:
ועד כמה יש צורך לשים לב לכל מילה עודפת (לכאורה) או חסרה בלשונו, ואפילו במספר המלים שהוא בוחר בהם כד"ה.

הנוסח של פירוש רש"י הנמצא בדפוס רומא יכול לסייע רבות בהקשר הזה.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

יצחק נשא את רבקה לאישה בהיותו בן ארבעים, רבקה נקראת "בת בתואל... מפדן ארם אחות לבן":

וַיְהִי יִצְחָק בֶּן אַרְבָּעִים שָׁנָה בָּקָחְתוּ אֶת רַבְקָה בַּת בְּתוּאֵל הָאֲרָמִי מִפְּדֹן אֲרָם אַחֹות לְבֶן הָאֲרָמִי לוֹ לְאִשָּׁה (בר' כה:כ).

רש"י מפרש:

בת בתואל מפדן ארם... אחות לבן – וכי עדיין לא נכתב שהיא בת בתואל ואחות לבן ומפדן ארם? אלא להגיד שבחה, שהייתה בת רשע ואחות רשע ומקומה אנשי רשע, ולא למדה ממעשיהם.

דפוס רומא מראה כי יש להבין את דברי רש"י "איני יודע מה מלמדנו" בצורה שונה מהמקובלת.⁴ הקושי שרש"י בא לענות עליו אינו בעובדה שרבקה נקראת "אם יעקב ועשו", אף על פי שאנחנו יודעים זאת כבר, אלא בכך שהכתוב עצמו מציין שוב את העובדה הידועה גם היא, שרבקה היא אחות לבן ובת בתואל. רש"י העלה קושי דומה כבר בפירושו לבר' כה:כ, ושם הוא תירץ שהכתוב מציין שוב את הייחוס המשפחתי של רבקה כדי לשבחה. הפירוש הזה יוצא דופן בשל העובדה שרש"י אינו מבאר בדרך כלל את הקושי שעיימו הוא מתמודד, אלא מסתפק ביישובו. בפירושו לבר' כה: רש"י שוב מתקשה בשל העובדה שהכתוב מודיע לנו את ייחוסה המשפחתי של רבקה פעם נוספת. מה עוד אפשר ללמוד מכך שלא למדנו כבר בבר' כה:כ?

מכאן שדיבור המתחיל השונה, הארוך יותר בדפוס רומא, משנה את הבנתנו בכוונת דברי רש"י.

בפעם השנייה שבה רש"י מפרש "איני יודע מה מלמדנו", בבר' לה:יג, הדיבור המתחיל בגרסת דפוס רפ"ד הוא "במקום אשר דבר אתו". הרבה ממפרשי רש"י מנסים לספק הסבר לשאלה, מה "לא ידע" כאן רש"י. נראה, שלמרות יופיים של הפירושים, קשה לומר שהמילים "במקום אשר דבר אתו" הן המילים שעליהן כתב "איני יודע מה מלמדנו", שהרי בפסוק הסמוך (יד) מופיעות שוב אותן המילים "המקום אשר דבר אתו":

- בר' לה:יד
"וַיַּצַּב יַעֲקֹב מִצְבָּה בְּמָקוֹם אֲשֶׁר דִּבֶּר אֱתוֹ מִצְבַּת אֲבֹן וַיִּסֹּף עָלֶיהָ נֶסֶף וַיִּצַק עָלֶיהָ שֵׁמֶן".
אם מילותיו של רש"י "איני יודע מה מלמדנו" מתייחסות ל"במקום אשר דבר אתו", אזי הוא היה צריך לכתוב "איני יודע" על פסוק יד ולא על פסוק יג, שהרי שם יכול היה לכתוב "וַיַּצַּב יַעֲקֹב שֵׁם מִצְבַּת אֲבֹן", והמילים "במקום אשר דבר אתו" מיותרות.

4 ראו נ' ליבוביץ, בראשית, עמ' 200-202.